

Tohtori F. Itäkeselle
ystäväällisesti
Anto

Eri-trükk
„Eesti Arstist“ 1924,
nr. 4—8.

Manninen

Sündimine ja lapsepõlv eesti rahva traditsioonis.

Dr. phil. I. Manninen.

(I. Manninen: Geburt und Kindheit in der estnischen Volkstradition.)

Eessõnaks.

See, mida allpool puudutan, on mind rahvateadlasena huvitanud. Eesti rahva genekoloogiat ja lapsehoidmisega ühenduses olevaid kombeid ning arusaamisi on seni kirjanduses võrdlemisi vähe valgustatud. Juba sellepärast tegin omale kohuseks sel alal midagi toimetada, vähemalt nii palju, et minu töö oleks tõukeks teistele seda ainet edasi uurima.

Järgnev esitus põhjeneb suuremalt jaolt neile ülestähendustele, mida ise eestkätt mineval suvel (1923) rahva suust tegin Setumaal, Muhus, Mustjalas ja Äksis. Lisaks omile ülestähendustele olen saanud kasutada E. R. Muuseumi arhiivis leiduvat rahvameditsiini puutuvat kirjeldust, mille vanavarakorjaja Er. Grünberg a. 1921 Kursi kihelkonnas on teinud. Mõned teated on pärit Hurdi rahvaluule kogust, mida edaspidiseks hoitakse Soome Kirj. Seltsi arhiivis Helsingis. Pealegi olen tarvitanud trükitud kirjandust.

Minu esitus on puht deskriptiivne. Olen püüdnud nii palju kui võimalik säilitada andmete originaalsust. Usuteldavateks olen valinud ainult vanu iseõppinud ämmamoorisid, kes veel täielikult on traditsiooni kütkes. Omade arvamide ja arvustuste avaldamist ma siin ei ole leidnud otstarbekohaseks. Võrdlusmaterjali teistelt rahvastelt oleksin võinud paljudel puhkudel esitada, kuid olen siiski selle eest hoidund, ja jäänud kirjeldava esituse juure. Võrdlevuurimus võib kellegi poolt sündida alles siis, kui materjali koha peal rohkem on korjatud. Kui järgmised read võiksid korjamisele virgutada, oleksin oma eesmärgi saavutanud.

Lühendused:

Ku: Kursi, Er. Grünbergi kirjeldus E. R. Muuseumi arhiivis.

Mu 1: M u h u, Kogova küla, autori ülestäh., jutustaja keegi vana ämmamoor.

Mu 2: M u h u, Või küla, autori ülestäh., jut. vanamoor Maria Pere, u. 70 a. vana.

Mus: Mustjala, Ilasma küla, autori ülestäh., jut. ämmamoor Reet Loodus, u. 65 a. vana.

Se 1: Setumaa, Helbi küla, autori ülestäh., jut. lauluimä Od'e Kanniste (Miku Od'e), 63 a. vana, tuntud ämmamoor.

Se 2: Setumaa, Treiali küla, autori ülestäh., jut. lauluimä „Treiali Od'e“, ämmamoor.

Se 3: Setumaa, Määsi küla, autori ülestäh., jut. Ivan Laevi naine, ämmamoor.

Se 4: Setumaa, Golovina küla, aut. ülestäh., jut. lauluimä Kulin Ruuzamägi, ämmamoor.

Ä: Äksi, kirikuküla, aut. ülestäh., jut. keegi u. 60 a. ne ämmamoor.

I. Kuukord.

Märgiks, et naisterahvas on saavutanud soolise küpsuse, on menstratsioonil ilmumine. Menstratsioonile on eesti rahval palju nimetusi. Mõned on selle kirjutaja ülesmärkinud, nii: *kuuriided* (Ä), *rõiva'* („mul omma suurõ rõiva“ Se 1), *kuurõiva'* (Se 1, 2), *säädüserõiva'* (Se 1), *säädüse'* (Se 1), *kuukord* (Mu 1)

ja *kuukorrad* (Mus). Wiedemann oma suures sõnaraamatus nimetab neist õieti ainult *reivad*, *kuurõiva* (s. v. rõivas) ja *kuudekorrad* (s. v. kord). Aga selle asemele tunneb ta palju muid nimetusi: *riided* (näit.: *riided jäid kinni* = die Menstruation stockt), *rii(de)-*, *riietepealsed* (s. v. pealne, riie), *riidekord*, *kuuekord*, *kuuekorrad* (s. v. kord), *kuuaegsed* (s. v. aegne), *kuuasjad* (s. v. azi), *kuuhaigus*, *oma haigus* (s. v. haigus), *kuutõbi* (s. v. tõbi). Pealegi tarvitatakse tihti eufemistilisi ütelsusi, nagu: „minu *asjad* hakkasid jookksma“; „temal on *omad* ümber“; „ta *punased* jooksvad“.

Järgnevas esituses tarvitan menstruatsioonile nimetust *kuukord*, mis iga tahes on parem kui palju tarvitatud nimetus „kuuriided.“

„Miku Od'e“ järele ilmuvat esimesed „kuureiva“ 16 aastaga. Kogova küla vanamoor (Mu 1) olla olnud 11-aastane nende esimest korda ilmudes ja 40-aastane ära jäädes.

Kuukorra ajal kannavad naised hariliku seelikulisaks teist seelikut (aluskuube, Mus.; jubkat, Se 1), mis on paksust villasest riidest ja võtab vere istudes vastu. Vahest oli seelik vatiga topitud (Se 2). Muhus tehti samaks otstarbeks paksust riidest, kõige parem puldaniriidest põlle (*alune*), mis paelaga köideti puusade ümber ja rippus tagapool (Mu 1).

Teistel on kuukorda vähe, teistel rohkem, on rahvas tähele pannud. Kel on palju verd, sel olla suur kuukord ja ümberpöörduvalt (Mu 1). Harilikult kestab kaks päeva, kolmandal saab „priiks.“ Mõnedel aga kestvat peaaegu nädala. Seda enam loomulikuks ei peeta. Arvatakse selle põhjuseks kellegi „halva' sõna“ (Se 2). Teise seletuse järele „veri lätt pikäle, tulõ viga mano“, kui keegi „om eeh olnu' kuurõivastõga nuka taga.“ (Se 1). Ka kokkumine ja vihastamine „võtt vere vallalõ“, paneb äkitselt jookksma (Ä).

Abinõu, millega liig äge kuukord pannakse seisma, on järgmine: siduda mõlemad jalad kederluu ülapoolt ehk põlve alt kõvasti kinni (Se 1, A). Vahest nõutakse ka käte sidumist randmetest, ja nimelt punase villalõngaga (Ä). Ka rohtu tarvitatakse, nimelt meest, viinast, püssirohust ja kummelist keedetud (Mu 1). Setumaal juuakse maarjajääd (Se 2). On jookks tulnud „halvast sõnast“, puhutakse viina peale ja juuakse ära (Se 2).

Harvem on pandud tähele, et kuukorda oleks liiga vähe. Sarnase ebanormaalsuse arstimiseks on keedetud rohtu loorberipuu lehtedest (Ä). Jääd kuukord koguni seisma, ilma et naine ometi oleks raskejalgseks saanud, võetakse õlletõrre punn lahti, lastakse mõned tilgad välja valguda ja juuakse need (Mus).

On olemas käsitus, et naine kuukorra ajal ei ole puhas. Ta ei tohi sel ajal kiriku minna, vähemalt ta ei tohi lapse vaderiks olla, või „saab laps punased silmad (Ku)“. Käsitus naise ebapuhtusest kuukorra ajal esineb võimsalt Setumaal. Kuukorra ajal naisel ei ole lubatud saunas käia, vähemalt mitte teistega koos. Tema mustuse nägemine sünnitavat silmahaigust teistele. „Tuust saavaki naisõ' silmahaigusõ, kuurõivast!“ (Se 1). Lauuimä Miku Od'e teadis sellest jutustada oma kogemuse põhjal. Ta oli olnud väike tütarlaps ja oli saunas olles näinud kellegi küla tüdruku mustust: kohe järgmisel hommikul „nakas silmi murdma, silmä' omma kangõ“ Od'e silmad olid haiged kuni viimase ajani. Juba ähvardas ta üsna pimedaks jääda, kuid siis päästis õnnelik operatsioon kellegi koolitatud arsti poolt ta silmad ära. Nüüd ta näeb isegi varruka kirjasid korjata. Halvem lugu oli kahe teise naisega, kes samal korral said oma silmad haigeks külatüdruku musta vere nägemisest. Nad surid pimedatena.

Vahest mõjub kuukorra nägemine silmade peale nõnda, et nad „hakavad karvu kasvama,“ nii et neid tuleb ära kakkuda silma seest.

Kuuverd olla tarvitatud armastuse äratamiseks meestes. Olen teinud sellest ülestähendusi rohkem, aga neid roppusi ei maksa korrata. Näituseks olgu üks: Tahab tüdruk noore mehe südame pöksuma panna, annab ta oma mustust viina sees mehele juua (Se 2).

II. Raskejalgsus.

Harilikult on kuukorra ärajäämine raskejalgseks saamise ehk lihtsalt *saamise* (Wied., s. v. saama) märgiks. „Kuurõiva' ei tule mano, siist om rassõ-jalalisõs jäänü.“ Peale raskejalgseks nimetatakse sarnases seisukorras naist *kandjaks, käimapeal olejaks* (Ä) *käimapealseks* (Wied., s. v. pealne), *raskejalaseks, raskejalaga naiseks* (Wied., s. v. raske), *lapsekandjaks* (Wied., s. v. kandma) jne. Pealegi öeldakse (Wied.): naine *tabub*, on *jala* (s. v. raske), *järje* (s. v. järg), *ootuze* peal, naine on *paks*, temal on *laps külles* jne.

Suhteid abielu väljaspool arvustati üldse hukkamõistvalt. Lapsega tüdrukud ei tohtinud tüdrukute peakatet kanda, vaid pidid tanu alla jääma. Saartelt jutustab Holzmayer, kuidas „das der Schwangerschaft verdächtige Mädchen zur Strafe behaubt wurde“ (Osil.). Alutagusest teatab Kreuzwald a. 1842, et seal väljaspool abielu raskejalgseks saanud naisterahvale, kohe peale asjast teadasaamist, pandi naise märk, põlle ette (Käsikiri E. R. Muuseumi arhiivis Alutaguse rahvariietest).

Et häbistusest pääseda, katsusid langenud tüdrukud vahest „*looma* hukata.“ Selleks nad tõstsid äkitselt midagi rasket (Se 2). Ka elavat hõbedat olla tarvitatud (Petri, Ehtland u. die Ehsten).

Millest kaksikud (*katsiku*, Se) on tingitud, seda harva katsutakse seletada. „Poisil om seemend pallõ,“ katsus üks teadete andja seletada (Se 2). Vahest sünnib kolmikud. Keegi noormees võttis naise, suurustas sellega, et talle ühest või kahest lapsest korraga ei jatkugi: ta naine saigi kolmikud. mehe suureks ehmatuses (Mu 2).

Nii nagu kaksikute saamist vahest peetakse mehe seemnekülluse süüks, nii on mees süüdi ka selles, et abielus lapsi ei ole. Sarnasel korral olevat „poiss kõvvõr“, temal ei olevat seemet (Se 2).

Neist sümptoomidest, mis raskejalgsena olles tulevad ilmsiks kultiveeritud ilma naistel, ei ka lihtrahva naised ole jäänud osatumaks. Neid on katsutud seletada võimalust mööda. Esimesed kolm kuud olla kõige halvemad. Need, kes on „nõrgõmba verega“, oksendavad. Paljud tunnevad himu teatud söökide järele. See olla *loom*, kes himustab, kel haput, kel magusat (Se 1).

Väga palju ometi ei maksa süüa. Mida rohkem ema raskejalgsena sööb, seda suurem kasvab laps. Joob ta palju teed, „saava vii' suurõ“ (Se 1). Tursuvad ema jalad kandmise ajal, tähendab see, et kas ema või laps sureb sünnitusel ära ehk laps kohe pärast sündimist (Se 1).

Raskejalgsena tuleb naisel olla ettevaatlik, et ta lapsele mingit kahju ei sünniks. Nii ei tohi ta midagi rasket tõsta, muidu laps sünnib enne aegu (Se 3).

On olemas hulk ebausulisi määrusi, mida raskejalgne peab silmas pidama. Juba vana Boecler jutustab, et raskejalgsel polnud lubatud „sich etwa auf einen Wasser-Eymer oder Zuber setzen“, sest sarnasel korral „das Kind würde

im Wasser zu Schaden kommen". Või oli tagajärjeks, et naine paratamata süunitas tütre, mitte poega. Kreuzwaldi järele pidi Võru pool raskejalgne vaatama ette, et ta pesu pestes või uhtudes riidet „kreisförmig nicht drehe, sonst wird das Kind mit einer Nabelschnurumschlingung geboren“ (Boecl.-Kr). Saartel oli raskejalgsel naisel keelatud oma juukste piiramine. Eksib ta selle keelu vastu, saavad pärast „lapse juuksed söödud“. On kellelgi haiged juuksed või on temal n. n. „Weichselzopf“, on kombeks ütelda: ema on kandmise ajal lasknud oma juuksi lühendada. „Ueberhaupt werden die schlechten Eigenschaften, die Einer besitzt, stets auf die Mutter zurückgeführt“, kirjutab Holzmayer (Osil).

Eriti tuleb raskejalgsel meeles pidada, et ta ehmatada ei tohi, muldu tuleb lapsele *viga*. Keegi ema oli jäämas hobuse alla, ehmatas, lapsele tuli *hobuse viga*: laps ei võta rinda, kober tuleb suust välja. Torkab raskejalgsel kibuvits kuhugile, tuleb lapsele, samale kohale, punane plekikene. Ühele emale kukkus katuselt roopill põsenuki peale, ta jahmatas, ja kui laps sündis, oli tal põsenuki peale arm (Mu 1).

Kandmise aeg on 40 nädalat. Sellest ajast olla laps 20 nädalat elutu, 20 eluline. Kes on „lämmämä verega“, selle laps hakkavat elama juba 18 nädala järele (Se 3, Mu 2). Teisiti öelda: kui laps pool aega juba olnud, siis „saab hinge“ (Mu 2. Ä).

Juba enne sündimist on näha, kummast soost laps on. Poeglaps olevat paremas, tütarlaps vasakus küljes (Mu 3, Se 2). Poiss rohkem rabeleb, tütarlaps on vaiksem (Ä).

Hakab kandmise aeg lõpule jõudma, seob ema punase vöö oma keh ümber rindade alla. Üeldakse, et loomakene ilma selleta „kerkib üles, ei tule alla“ (Mus). Siis kui loom juba üle kopekondi (?) on vajunud, on sünnitamise aeg ligidal (Mu 2).

Vahest puhkeb *veekott* (Mus) ja *vesi* (sünnitamisevesi) tuleb välja hulk aega enne sünnitamist, mis aga seda väga raskendab. Tuleb „vesi“ 2—3 päeva enne sünnitust, teeb suurt valu (Se 1). Nii kaua kui vesi on ees, ei last pealt katsudes või tunda, tuleb aga vesi ära, siis tundub lapse pea. Vahest vesi takistavat lapse sündimist. Kui laps ei taha sündida, võib olla „omma vii' eeh, vii' piät kaksõmma kütsega“. (Se 2). Olgu siin tähendatud, et Wiedemann tunneb sünnitusveele nimetused *veed* (näit.: *veed puhkevad* 'das Geburtswasser ergiesst sich', s. v. puhkema), *vetikud* ja lapse loomavezi (s. v. vezi).

Niikaua kui laps veel on sündimata, nimetatakse teda nimega *loom* (Se) ehk *loodus*, *loomakene* (Mus).

III. Sünnitus.

Abiks sünnitamise juurde kutsutakse keegi vanem naisterahvas. Igal pool on olnud iseõppinud ämmamoorisid (*vanaimä, vanapaaba* Se 1, *paaba* Se 4, *ämmamoor Ä*), kes omas praktikas olid kes enam, kes vähem vilunud.

Sünnitamise kohaks oli vanasti harilikult saun (Mu 1, 2, Mus., Ä; Holzmayer), peale Setumaa, kus on sünnitatud tares (Se 1, 2, 3). Saun on ju üksildane rahulik koht ja sellepärast kohane. Muhus, kus sauna tarvitatakse ka lambalaudaks, on sünnitaja sunnitud talvel jagama ruumi lammastega. Ase sünnitaja jaoks tehakse põrandale, kuhu levitatakse puhtaid heinu või õlgi (Mu 2, Ä). Saun lambalaudana on meeles teadeteandjal, kes ütleb: „Sünnitaja pikutas sõnniku peal maas“ (Mu 1).

Et naine sünnitamise ajaks eraldub nii palju kui võimalik teistest inimestest, nimetatakse teda *nurganaiseks* (setukeeli: *nulganaine*); vrd. *naine jääb nulka* (Se 1). Sarnast nime ta kannab kuni lapse ristimiseni (Ä), teise teate järele kuus nädalat (Se 1). Wiedemann tõlgib nurganaise lihtsalt 'Wöchnerin'.

Sünnitamise eel käivaid valusid nimetatakse Mustjalas *kõrvedisteks*. Päril sünnitamise valud on *kangutamise aigid* (Mus). Muhus nimetati *lapseaiged* (Mu 1) ehk *sündimise valud* (Mu 2), Äksis *sünnitamise valud* (Ä). Setumaal öeldi: „*Latsõ haigõ' käüvä*“. Sünnitamisvalude nimeks setudel on niimoodi *haigõ'*, vahest ka *haigusõ'* („*ilmatulõki haigusõ'*“). (Se 1, 2, 3). Pealegi esineb Wiedemannil sõna *väitized (väitsed)* 'Geburtsschmerzen', *ringutamized, ringutis* 'Geburtswehen'. On laps suur, 10—12 või koguni 15 naela, siis „*halge käüvä vääga suurõ*“. On laps väiksem, on kergem. Valude ajal on tarvis jalutada (Se 1).

Mitte alati ei ole rahva naised toimetanud sünnitamist pikutades. Nii näib sagedasti olnud kombeks sünnitada põlvili (Luce, Wahrheit etc.). Mustjala naised sünnitavad põlvili käesoleval ajalgi (Mus) ja nähtavasti nii tehakse veel paljudes kohtades mujalgi. Muhus on sünnitaja „*lapseaigete*“ s. o. sünnitamise valude ajal põlvili (Mu 1) või „*nii nagu parem tundub olevat*“ (Mu 2). Ka setud ei soovita pikali olekut. On naine kõva, siis on kõige parem sünnitada püsti või põlvili. Kes on nõrk, see lamab (Se 2, 3). Kursist teatatakse, et sünnitati mitmel kombel, nii põlvili või kükitades (Ku). Üldiselt tuntud on olnud komme, et sünnitaja istus tema raskejalgsuses süüdi oleva mehe süles (Mu 1, Se 1, 3, Ku; Hupel, Topogr. Nachr. II). Mees hoidis teda keha ümbert kinni ja „*vanaimä*“ võttis lapse vastu (Se 1). Kreutzwald näeb selles kombes ebausku, sest rahvas olevat arvamisel, „*dass eine*

Gebärende nie leichter und glücklicher könne entbunden werden, als auf des Ehemannes Schoos“ (Boecl.-Kr.).

Võrdlemisi üksikasjalise kirjelduse sünnitamisest annab Hupel. Tema järele sünnitasid eesti naised sagedasti püsti seistes ja hoides mõlemate kätega voodi äärest või mujalt kinni. Maha jalgade vahele oli levitatud heinu või õlgi. Valude ajal laskis sünnitaja end peaaegu põlvili. Sagedasti juhtunvat, et laps kukkunud heinte peale ilma kellegi abita. Tihti oli aga ämmamoor abiks. Viimane küürutas lahenduse ajal sünnitaja taga maas valmina last vastu võtma.

Edasi tuleb veel nimetada juhuseid, kus sünnitaja paneb end kaenalte alt rippuma. Seda demonstreeriti minule Setumaal (Se 4). Kaks linikut seoti otsakuti umbseks rõngaks, mis pandi tala pealt läbi. Linikud tuli siduda nõnda, et sünnitaja põlved, kui ta pani linikud omale käte alla ja jäi rippuma, ulatasid natuke pörandast ülespoole. Kursist teatatakse, et „mõned on naiste vöö peal ripuli sünnitanud“ (Ku). Ka Holzmayerile on saartelt ripuli sünnitamine tunda. Hupel nimetab, et seda võeti abiks raskematel juhusel. Seda sünnitamisviisi tähendavad arvatavasti rahvalaulu sõnad sünnitajast:

„Otsis õrsi õilutella,
otsis parsi painutella,
ukse linki liigutella“

või jälle:

„Pali parsia tuassa —
kõik nie parred painuteleb;
enamb õrsia tuassa —
kõik nie õrred õiendeleb“.

(Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1881).

Normaalse, kerge sünnituse juures ei ämmamooril olnud vaja palju aidata. Ta võis küll õruda sünnitaja selga ristluude kohalt (Mu 1). Õõrumine (*tazvmine*) sündis kahe kümblaga suunas ülalt alla. Vahepeal ta ikka kangutas selili lamava sünnitaja jalgu (Se 2). Või seisis sünnitaja toetades laua vastu ja ämmamoor tasus selga ja puusaid pidi allapoole (Se 1). Kursis hitsuti kõhtu kätega, muljuti triikimise moodi allapoole tõmmates (Ku). Iseäranis tarviline oli massaas rasketel juhtumistel. Valutas sünnitajal selg, õõruti ristluid mööda. Haige seisis õõrumise ajal (Mus, Ä.). Õõrudes vahepeal ikka vajutati käega ristluude pealt (Ä.). Kõige paremini mõjus sarnase inimese õõrumine, kes oli lahutanud ussi ja konna koost (Mu 1). Arvatavasti õõrumine ikka kõige ettevaatlikum ei olnud. Mustjalas jutustati ühest „isasest“, kes oli õõrunud sünnitajat naist: „maksa oli ära lammutanud“, nõnda et naine pikeemat aega selle järele oli kidunud. Väga hukkamõistvalt arvustab Holzmayer seda massaasi ja gümnaastikat, mis tema teada saartel on olnud kombeks sünnitamise juures:

Sünnitajat nühitakse ja näpistatakse seljast ja triigitakse temal kõhtu ülevalt allapoole. Kui muust enam abi ei ole, siis raputatakse teda ja lastakse tal redellilt paari pulga kõrguselt alla hüpata. Vahetevahel köidetakse teda kaenlaaluseid pidi rippuma ja lastakse kukerpalli visata. Ometi lisab autor juurde, et viimast barbaarset abinõud harva võetakse tarvitusele (Osil.).

Kõige raskemaid juhtumisi, mida rahva ämmamooridele on võinud ette

tulla, millest mõned aga siiski on katsunud oma pead üle saada, on olnud lapse abnorm asend ema sees. Laps võib olla tulemas „vaksoksi“ (vastuoksi, jalad ees, päi seespool) või istukili (Mus). Sarnasel korral katsub ämmamoor teda pöörata. Ettevaatlikumad moorid tegid seda „ihu poolt“ (Ä). On aga palju juhtumisi, et ämmamoor on teinud seda seespidiselt (Mu 1). Võhma külas Mustjalas olnud keegi ämmamoor, kes käe sisse pistes pööras põigiti oleva looma õigesti (Mus). „Treiali Od'e“, kes suurustas sellega, et tema käed on 800 last vastuvõtnud, ei kohku ka selle ees, et loom „kõvõrahe om lännü“: ta peseb oma käe sooja veega ja toimetab abiandmise seespidiselt (Se 2). Tagasihoidlikum on olnud teine lauluimä „Miku Od'e“, kes sarnasel korral ainult „tazo ja sääd, vaotas kihäpiti“ (Se 1). Kolmas lauluimä jälle on mõningatel juhtudel käe sisse pannud (Se 4). Seespidist manuelset abiandmist tähendavad nähtavasti ka ühe rahvalaulu sõnad, kus öeldakse, et Jeesusel on kaks kätt, teine suur, teine väike; suur käsi on külanaiсте, aga väike noore nurganaise jaoks. Jeesus „kai oma käega“ ja laps sünnib (Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1881).

Holzmayr jutustab, kuidas ämmamoorid nõudsid sünnitajaid tunnis-
tama kõik, mis neil südame peal oli, kinnitades, et laps siis kergemini sünnib. Piinativ avaldab tihti kõige safajasemaid asju. Eriti olevat nudishimulikud moorid tarvitanud juhust oma keelepeksu himu rahuldamiseks, kui õnnetu abielus ei olnud. Viimane pidi tunnistama neid juhtumisi kõigi üksikasjadega ja teatama kõiki meesterahvaid, kellele ta andunud (Osil). Omalt poolt märkisin ka Muhus üles, et sel, kes väljaspool abielu on emaks saamas, tuleb avaldada, kellega ta on suhet pidanud, siis sünnib laps kergemini (Mu 3). Mustjalas selle vastu öeldi, et vördijaslapsed on kergemad sünnitada kui abielus saadud (Mus).

Pihitamine ei aita igakord. Rahval on palju abinõusid, millega on katsutud valusid vähendada või lihtsalt ainult „sünnitust kergendada“. Muist nendest on lapsikud või kentsakad, kuid sellest hoolimata on neil kuuldavasti sageli saavutatud soovitud tagajärg.

Viimaks nimetatud abinõude hulka kuulub tühja pudeli sisse puhkumine. Vahest topiti sünnitajale tema omi juuksi suhu, mille läbi ta hakkas oksendama, „kihä rapahus“ (Se 3). „Treiali Od'e“ ütleb selgelt, seda tehtavat siis, kui „ei küü haigid“ s. o. (valusid). Samal otstarbel mõned annavad haigele petrooli sisse, haige lõõb oksendama, kus ka kõht hakkab liikuma (Se 2).

Ebausu piiridesse kuulub sünnitaja juuste lahti tegemise komme (Mu 1, Mus, Se 1, 2, 3). On juuksed vallali, siis olevat ka altpoolt vallali (Se 1). Ka sünnitaja riietes ei tohi midagi kinnist olla. Tema säärepaelad tehakse lahti (Mu 1, Holz.), samuti särgi nõõbid, prees jne. (Holzm.). Või, mis muidu on kandjast lahutamata, võetakse keha ümber ära (Se 1). On sõlmed vallali, siis saab ka kõht vallali olema (Se 1).

Muid abinõusid sünnitamise kergendamiseks mainitagu veel: sünnitaja joob vett, kus mune keedetud (Holz.). On küsimuses „ärarikkumine“, muretsetakse selle king, kes on rikkunud ja antakse haigele selle otsast juua (Mus). On jälle „tuule viga“, lastakse sissehingata linnu käre suitsu ja suitsutatakse sellega üleni (Mus). Boecler mainib, et sünnitamise pikale venides lasti meest naisest üle astuda, millele mahasaamine kohe olevat järgnenud (Boecl.-Kr.).

Pärast sünnitust jääb nurganaine sauna mõneks ajaks, ühe teate järele 3—6 päevaks (Ä), teise järele ainult üheks päevaks, mille järele ta tuuakse

või ise omi jalu tuleb tuppa või kambri (Mu 1). Viimane teade on Muhust, ja silmas pidades, et seal saun on ka lambalaudaks, ongi loomulik, et seal tarbetumalt kaua ei viibita.

Missugust osa ahi sünnituse juures on mänginud, selle kohta ma seni ei ole saanud seletusi. Maksab ometi siin tähelepanu juhtida sarnaste üteluste peale nagu: „ahi nurgas maas“, „ahi on ju maas“, „ahju suu kukkus maha“, „ahi lagus (lagunes) ära“, mis kõik Wiedemanni järele (s. v. ahi) tähendavad: „sie ist niedergekommen, entbunden“. (Vrd. „ahjulahutaja“, Hebamme.) Edasi (s. v. nurk): „minu ahju nurk langes maha“ — „in meinem Hause ist ein Kind geboren“. Rahvalauludes räägitakse, kuidas naine valudes enne sünnitust „otsis ahjusta abida, keriksesta kinnitusta“. (E. Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1881). Loodetavasti võib jätkatud uurimise kaudu seda ahju ja sünnitamise vahekorda selgeks teha.

IV. Lapsevoodi aeg.

Ämmamoori esimene ülesanne pärast lapse ilmale tulemist on nabavarre lõikamine ja sidumine. Sellest ning üldse lapsega ümberkäimisest peale sündimist räägib järgmine peatükk. Siin vaadatagu, missugused olid lood emaga.

Nähakse, et lapsel suuremat häda ei ole ja et ta juba häält teeb, pannakse ta pärast nabavarre lõikamist pehme riide sisse ja hakatakse ema „õigeks tegema“ (Mu 2). Tuleb hoolt kanda, et *päramised*, *pärimed* (Wied.), *pärimused* (Mu 1, 2, Mus), *viimased* (Ä, Wied.), *tagumised* (Mu 2), *vaimu istmed* (Mu 2), *töösõ' poolõ'* (Se 1, 2, 4) ehk *teised pooled*, *järelsünnitus* (vrd. saksa Nachgeburth), *puhastus* (Wied.) hästi ja võimalikult pea välja tuleb.

Kel laps kergesti sünnib, sel tulevat ka päramised kergesti välja. Päramiste hulgas on *lapseümbrik* (Ä), *lapsekoda* (Mu 2) ehk *pujakoda* (S 1)¹. Kaksikud olla sama lapsekoja sees, kui nad on samast soost, on aga teine poeg, teine tütar, siis on mõlemad oma koti sees ja päramised on ka kahed (Mu 2).

Päramiste väljavõtmine sünnib tasakesi nabavarrest kinnitades (Ä, Se 2) või käega seestpoolt kobades (Mu 1). Eessõrm pistetakse nabavart mööda sisse ja tõmmatakse päramised välja (Mu 2). Seda aga tuleb toimetada „hirmuga, murguga“, muidu võib olla katke ja muist jääb sisse (Se 2). Mõned ämmamoorid võtavad päramised välja tasakesi kämblaga *musides* (Mu 1), *tassoh* (s. o. tasudes) (Se 1, 4). Ka tühja pudeli sisse *puhumist, mis oli tarvitusel juba sünnituse kergendamiseks, tarvitatakse päramiste „lahtivenitamiseks“ (Mus, Ä, Ku). Sama tagajärg on, kui hoiab hinge kinni ja tõukab (Mus). Sellesse kategooriasse kuulub vist ka üks Setumaal tehtud ülestähendus: on laps sündinud, köidetakse rätikuga ema naba kohalt ümber, nii kõvasti kui kanda jõuab, „sis tulõ iho valla“ (Se 2). Kahjuks jäid ligemad seletused *iho* tähenduse kohta saamata.

Rahva ebausused mängivad päramised väga tähtsat osa. Päramistes peituvat kange preservatiivne võim. Kohe pärast nende väljasaamist antakse neist raasukene lapsele suhu, määratakse nendega ta pead, mille tagajärjel kõik „vead“ peavad kaduma (Mu 1). Ühe Hurti kogudes oleva ülestähenduse järele

¹ Wiedemann tõlgib *lapse-koda* ja *poja-koda* 'Gebärmutter' (s. v. koda), mis kahtlemata on eksitus (vrd. *varsa-koda* 'd. Haut, welche d. Füllen bei der Geburt umgiebt', *koda* Nachgeburth den Stuten', Wied). Gebärmutter on *ema* (*ema käib väljas* 'es ist ein Vorfall des Uterus', *ema-haigus*, *e.-viga*, *e.-tõbi*, *e. tõuseb üles* 'Hysterie, Mutterbeschwerde', Wied.).

kasvavat laps „priske ja terve“, kui temale antakse suhu ema päramisi (Otepää, H. III, 21, 630, nr. 22). On lapsel mingisugune defekt, näituseks *sünnitamise märk* (Mus), vistrik, muhk, määratakse või vajutatakse seda kohta päramistega (Mu 1, Mus). Tütarlapsele pannakse ema päramisi palgepõse vastu, siis saab tast punapõseline (Mus).

Päramised tuleb hoolega ära peita. Nad pestakse puhtaks (Ä, Ku), riputatakse peale soola ja kaabitakse raha või sõrmuse küljest hõbedat, tehakse veel kolm ristimärki peale, mähitakse puhta riidetüki sisse (Ku) ja maetakse maha (Mus, Ä, Se 1), sest „maa on kõige puhtam ja vaiksem“. Tähtsaks peetakse, et ühes päramistega kaevatakse maasse hõbedat (Ä) või vaskraha (Se 1). Siis on naisel pärast hää tervis (Ä). Muhus viidi päramised sõnniku alla (Mu 1), Kursis „kambri lae peale kuiva mulla sisse või kambri põranda nurka maa sisse“ (Ku).

Igatahes tuleb päramised matta nõnda, et loomad neid kätte ei saaks, midu hakkavat laps alla kusema (Mu 1), või saavat laps ehk ema mingisuguse seespäide ehk välise parandamata haiguse (Ku). Setumaal kaevatakse päramised nimelt aida või tare alla hauda: tähendab kohta, kus keegi neile ligi ei saa. Saab keegi tütarlapse päramistele ligi, „võtt au är, naka ei poiss sall' ma“, ja nii jääb tüdruk pärast vanaks tüdrukuks. Ka tuleb päramised haua põhjale seada teatud viisil: mitte „kummalõ“, vaid nõnda, et nabavars tuleb peale poole. Pannakse „kummalõ“, siis küsimuses olev ema enam lapsi ei saa. Tema ja laps saavad „tõbitsõs“ (Se 2).

Valusid, mis on ühenduses päramiste väljatulemisega, nimetab rahvas nimega *kuivad valud* (Mu 2, Ä), *kuiva' haigõ'* (Se 1,4), *kuivad kakkumised*, *kuiva' kakmise'*, *pärastväitised* (Wied).

Kuivad valud tulla sellest, et sünnituses verd ei tule välja nii palju kui peaks. Seda jääb sisse, kus see „lööb tükki“ ja hakkab valutama. Saab aidatud sooja kompressi abil, mis lööb vere lahti ja sellega kaotab valu (Mu 2, Ä). Kompressiks tarvitatakse lapaka sisse mähitud telliskivi (Mus, Mu 2) või soojade rukki teradega täidetud riidekotti (Mus). Seda peetakse kõhu peal kuni valu jätab järele: 2—4 päeva, mõned korrad iga päev (Mu 2). Ka seepidist rohtu tarvitatakse kuivade valude vähendamiseks, nimelt keedetud õlut, kus hulgas on siirupit ja loorberit (Ä).

Päramiste väljasaamise järele köidetakse nurganaise kõht käterätikuga kinni, et kõht ei saaks „igale poole liikuda“ (Mu 2, Mus, Ä). Rätik võetakse ära siis, kui ei ole enam midagi „vallali olekut“ sees (Mu 2).

Naise suuremast mustusest puhastamine sünnib ka samal korral. Alumine pool puhastatakse leige veega (Mu 1, 2) või vee ja seebi abil (Ku). Vahest lükatakse puhastamine järgmise päeva peale, kus vere jooks juba jääb vähemaks. Siis pühitakse altpoolt lapiga (Ä). Hakkab peale sünnitamist nurganaisel veri kõvasti jooksma, köidetakse mõlemad käed ja jalad ümbert kinni. See võtab ka vere kinni (See 4).

Edasi on ämmamoori esimesi hooli muretseda nurganaisele pärast sünnitamist midagi *k a r a s t a v a t*. Temale antakse keedetud õlut, kuhu hulka pannakse kana muna, võid või koort (Ä). Paiguti pannakse sünnitaja õlle sisse pooleks vett ja aetakse keema (Mus). Ka antakse kahel esimesel päeval õlut, või piima, kus rukki leiva tükikesi on sees keedetud (Holzmayer; Ä), või rööska piima võiga keedetud (Se 3), või koguni naps viina (Se 1, 2, 3). Mustjalas

antakse „ärakõrvetatud“ (süte peal küpsetatud) leiba ühes võiga. Leib süüakse soojalt (Mus). Arstirohuks on kummeli-(chamomilla)-tee (Mus, Mu 1). Kummelid aga peavad olema korjatud enne jaanipäeva (Mu 1).

Üldse katsutakse sünnitajat soojana hoida ja kaetakse teda sellepärast mitmekordsete tekkidega ja kasukatega. Ta kannatab värske õhu puuduse all. Aknad on harilikult mitte lahtikäivad, ust hoitakse hoolega kinni, et ei tõmbaks. Iseloomulik on, et ka nurganaise söökisid tuleb hoida nõnda, et tuul nende sisse ei saaks (Mus).

On sünnitus möödas ja hädalisemad tööd tehtud, järgneb iseäraline komme: ämmamoor puitub käega nurganaise vulvat ja „muusutab“: usutakse, et naise genitalia siis jälle rutemini lähevad normaalsesse olekusse (Mus)¹⁾.

Üldiselt kinnitatakse, et normaalsed sünnitused eesti lihtrahva naistel on olnud üldse võrdlemisi kerged ja lapsevoodi aeg lühike. Nii kirjutab ajaloolane Hiärn eesti naistest 17-aastasajal: „Ihre Kind-Betterinnen liegen selten über den dritten oder vierten Tag zu Bette; darnach gehen sie wieder zu ihrer Arbeit. Sie können wol, wenn sie zuweilen auf der Reise gebären, das Kind in die Schüritze legen, und das Pferd eine halbe Meile nach sich leiten“.

Hilisemast ajast teated kinnitavad, et paljud naised tõesti ainult mõned päevad asemel lamasisid. Hupeli järele oli eesti naistel „sagedasti väga kerged sünnitused“. Paar päeva pärast sünnitust tegid nad juba igasuguseid töid. Petri järele paljud naised nõnda ütelda „puistasid“ lapse ilmale. Paljud veelgi viibivad voodis ainult kolm päeva (Mu 1). Sagedasti perenaise hooled ajavad nurganaise enne aegu voodist ülesse. Nii jutustas üks teadeteandja: On emal tütreid või muid käsutäitjaid, siis puhkab ta nädala võrra. Ole ei kedagi, tuleb mees tööst koju, tahab süüa, siis pead üles kippuma, kui jalad vähegi peale võtavad (Se 2). Ühe teate järele viibib nurganaine saunas kuus päeva, mille järele ta tuuakse elutuppa ja hakkab vähehaaval majapidamises askeldama (Ä). Keegi arvas, et nurganaisel tuleks voodis olla 8 päeva (Mu 1).

Näib, nagu tahaksid muist naised suurustada oma tragidusega. Sellega ei ole tahetud ütelda, et nad tõesti tragid ei oleks. Keegi ema tahtis kohe peale lapse sündimist süüa ja ütles tahtvat reहेle minna, ta olevat nii kõva (Se 1). On naised, kes täna sünnitavad ja homme juba on tööl. Nii nimetati minule naist, kes järgmisel päeval pärast sünnitust läks „päivi tegema“ (Mus). Üks ämmamoor jutustas enesest, et ta oli nädala võrra pärast lapse saamist olnud kodus, siis võtnud lapse „õla peale“ ja läinud põllule (Mu 1). Sarnastele sünnitustele, millele lapsevoodiaega ei järgne, tarvitavat rahvas nime „hobuse sünnitamine“ (Ku).

Tihti aga sünnib, nagu arvata, sarnase liialdase tragiduse pärast õnnetusi. Raske tõstmise tagajärjel hakkab veri uuesti jooksuma, mida siis katsutakse kahe käega kõhtu ülespoole tasudes parandada (Se 2).

Rahva arvamise järele sünnitaja kuue nädala jooksul ei olevat puhast. Enne kuut nädalat keegi ei tohi tema voodi või tema tooli peale istuda (Ä). Ta ei või jumalale jalga kummardada (ristimärkisid selle vastu ta

¹⁾ Wiedemann seletab: muz'utama etc. 'küssen, schmatzen, schmalzen... mit gespitztem Munde und die Luft einziehend einen Ton hervorbringen (eine abergläubische Prozedur beim Aufschlagen des Brotes, bei Kindern im Bade, in dem man ihnen dabei den Brustknochen aufhebt, angeblich gegen Nabelkrankheit).

võib teha) (Se 1). Saunas ta ei tohi lelli visata ja ta tulebki sauna siis, kui teised juba hakkavat lahkuma (Se 1). Tuleb keegi sauna nurganaise seal olles, lööb kohe „häda“ silma (Se 2). Enne kuut nädalat mees üldse ei maga naisega (Se 2). Hupeli järele ei näine enne kirikus käimist tohtinud minna teise põllu või hoovi peale. Kuue nädala järele käib nurganaine *titekirikus* (Mus) ja on selle järele puhas.

Juhtub, et uue konceptio pärast kuukordasid ei ilmugi, öeldakse: „*Umbõ om jäänü*“ (Se 1). Wiedemanni järele nimetatakse pärast lapsesaamist ilmutvat esimest kuukorda nimega *lapseeied* (s. v. õiz).

V. Esimene abiandmine lapsele.

Kohe peale sündimist tuleb nabavars lõigata. Keegi vanamoor seletas, et olla vaja veerand tunni võrra oodata, enne kui lõikab nabavarre. Siis „veri saab mõlemale poolele selguda“. Kui lõigatakse varakult, jäävat lapse poolele verd liiga palju, missugusel korral laps saab kidur (Ä). Et see nabavarre ots, mis on päramiste küljes kinni, emale sisse ei tõmbuks, seoti see ema kintsu ümber kinni selleks ajaks kui lapse naba eest sai hoolitsetud (Ku).

Nabavars (-varz) (Mu 2, Mus, Ä, Se 1, 2, 4), *nabaniür* (Mus, Se 1) ehk *nabaohelik* (Mu 1) lõigatakse terava noaga (Se 1), seatapmise noaga (Ku) puulapi peal või pannes nabavart aasaks, hoides teise käega aasa alt kinni ja teise käega (noaga) tõmmates (Ä). Vahest sünnib lõikamine lammasraudadega (Mu 1, Ku). Ühe teate järele tuleb esiti nabavars lapse poolt kinni kõita ja alles selle järele võib lõigata ja nimelt kõrbe- või kuldraha peal. Hõbedat või kulda tarvitatakse sellepärast, et laps siis „pelgä ei silmä, naka ei lat's haigõ olõma“ (Se 2). Või lõigatakse poeglapse nabavars kirve tera peal, et pojast saaks „kõva, jõvvuline kui raud“, tütarlapse nabavars hõbesõrmuse pääl, et saaks tütar „ausa kui sõrms“ (Se 1, 4). Kursis olla lõigatud poisilapse naba kirvevarre ehk hõvõlipaku peal, et pojast saaks tubli töömees, tütarlapse naba aga, samal otstarbel, kurika pääl (Ku).

Naba ei tohi liiga lühikeseks lõigata. „Mia pikemb, tuu paremb“. (Se 1). Sellejärele, kuidas teadeteandjad on minule näidanud ja seletanud, jäetakse tüvik 3—5 cm pikune (Mu 2, Ä, Se 1, 2). Kord öeldi: 3 sõrme laius (Ä), kord 1½ tolli (Se 1) umb. 1 toll (Se 4) jne. Eksitus on võib olla 10 cm, nagu üks teadete andja näitas (Mu 1).

Lõigati naba liiga lühikeseks, hakkas see verd jooksuma (Se 2), mädanes ära ja laps sures (Se 1), või hakkas lühikeseks lõigatud naba „sälgä kiskma“. (Se 1). Liiga pikaks lõigatud naba jälle „om ilotu“ (Se 1).

Naba otsa määratakse terpentiiniga, et pärast *kits* (vaata allpool) ei teeks viga (Se 1).

Siis seotakse naba kinni. Lõikamine ja sidumine tuleb toimetada kõik ruttu. Vahest seotakse naba kinni ühest (Mus), vahest kahest (Mu 1), vahest koguni kolmest kohast (Se 2). Peaasi, et sidumine on kõva, kindel, nii et veri ei saa läbi jooksta. Samal otstarbel vahest käänatatakse naba tüviku ots kahekorra (Se 2). Ühe teate järele seotakse kinni ka ema külge jääv ots kartes, et see hakkab verd jooksuma (Mus).

Sidumine toimetatakse linase niidiga, sest see on kindel (Se 3), või keeratakse linast niiti ja villast lõnga kokku ja köidetakse sellega (Ä, Ku). Vahest mainitakse sidumise materjaliks villane lõng üksinda (Mu 2). Setumaal seo-

takse poeglapse naba vahest niidiga, tütarlapse punase villalõngaga (Se 1). Mustjalas pidi tütarlapse naba ümber olema punane erk villalõng (Mus).

Lisaks seotakse naba peale pehme narts, mis köidetakse keha ümber lapiga kinni. Seda peetakse, kuni naba „satas är“ (Se 2). Võib olla, lastakse kõitmel olla pikemat aega, sest ilma selleta „on lapse keha liiga vallali“ (Mu 1, Ä).

Kui naba tüvik mõne päeva järele läheb lahti, võetakse see ja „pannakse paika“ (Se 4). Loomadele jalgu seda ei tohi jätta. Üks teadeteandja näitis koha katuse räästas õlgede sees, kuhu ta oma laste nabavarred oli pannud (Mu 1). Kaob lapse nabavars ära, hakkab laps oma mähkmeid või voodit märjaks tegema (Mus). Kui laps juba hakkab natuke aru saama, antakse temale oma nabavars poesse, siis saab temast õnnelik (Mu 2) või usklik inimene (Ä). Keegi jutustas, et lapsele hiljem pannakse oma nabavart söögi sisse, siis püsib ta tervena. Tütarlapsele panevad mõned nabavarre kaela, siis saab tütar aus. (Se 4).

Nabavarre lõikamisel võetakse sellest jooksvat verd kolm tilka viina sisse ja antakse emale „tervise pärast“ (Ä).

Nüüd ongi aeg juba ema eest hoolitseda. Lapsukene keeratakse pehme riide sisse ja lastakse oodata kuni ema saab kõige hädalisema abi. Sellest on eelmises päätlükis juba juttu olnud. On aga emal päramised välja võetud ja muud hädalisemad tööd tema juures tehtud, pöörab ämmamoor oma tähelepanu jälle lapse poole.

Lapse vili musedes sündides ennustatakse tema saatust. On temal „surnu kindad“ käes, tähendab, valge kord käte pääl, sureb ta juba lapsepõlves ära (Jüri, Hurt IV, 9, 281, nr. 31).¹ Teised lapsed on sündides puhtad, teised nagu piimaga koos (Ä). Sellest lapsest, kes sündides on ropane, saab „ristiline“ inimene (Mu 2). Vahest juhtub, et lapsel kestade tükk on läinud nagu mütsiks pääl ümber. Seda peetakse heaks ennustuseks. „Om latsõl niigu müts pääh, niigu lun'tiküpär, üldäs: tuu om õndsas“. „Mütsi“ nimetatakse nimega „õnnoklabak“. See on lapse „õnnokraam“, mispärast see puhastatakse, kuivatatakse ja säilitatakse seni kui laps saab täisealiseks, millal tema hakkab seda ligi kandma, kaelas ristiga koos. Äri ajamisel, midagi müües või ostes see annab õnne (Se 1, 2).

Ka päeva, millal laps sündis, pannakse tähele. Endised katoliku kiriku paastupäevad reede ja laupäev ei olla õndsad. Kes sünnib reedel või laupäeval, see ei saa abielusse, uskusid eestlased juba Boecleri ja Võru pool veel Kreutzwaldi ajal (Boecl.—Kr.).

Kui laps peale ilmale tulemist kohe ei hakka hüält tegema, tuleb juba enne ema õiendamist tema „hingelahtiteha“ kõige lihtsam abinõu on „laks perse peale“ (Mu 1, Mus). Või hõljutatakse käte pääl seni kui laps hakkab hingama (A), raputatakse jalgadest hoides üles alla (Se 4) või õõrutakse lapakaga ja pannakse ema rinna peale (Mu 1). Vahest imeb ämmamoor lapse mokaasid, et nõnda „hõngu vallalõ tömmata“ (Se 1). Üldisem näib olevat komme, et ämmamoor puhub oma hinge lapsele suhu (Se 2, 3) või näo peale

¹) „Mõnõl latsõl, ku tulla ilma, omma kindä käeh, valgõ peo“ Poislapsele see tähendavat sõjameheks saamist, tütarlaps „hää pinki satas“ (s. o. „kukub häbipinki“, saab sohilapse) (Se 1).

(Mu 1). Selleks võtab ämmamoor lapse oma käevarte peale nõnda, et lapse jalad tulevad tema rinna vastu ja lapse pea ta peosse. Lapse suu tehakse lahti ja ämmamoor puhub sisse, „jõudu and“. (Se 2). Muhus ometi hoiatati lapse suu sisse puhumast, sest see panna lapse hinge veel rohkem kinni (Mu 1).

Raske juhtumine oli kord ühel Muhus ämmamooril. Lapsel oli sündides nabavars kuus korda ümber kaela. „Hakkasin õlgadest kinni ja panin külma veepangi sisse, hakkas juba südame kohalt natuke liikuma. Panin teine kord, hakkas hingama. Sures ometi ära mõne päeva pärast“. (Mu 1).

Esiti puhastatakse lapse silmad (Ä). Siis pestakse ta keha. Pesuvee temperatuuri katsutakse küünarnukiga (Mu 1, Ä, Ku). Pesemine sünnib kas ämmamoori põlve peal, (Se 1) või nõus. Nõu põhjale pannakse viht ja selle peale linane riie (korik) (Mus). Pestakse seebi ja veega (Mus, Se 1). On lapse nahk väga rasvane, tehakse kokku võiga (Se 1).

Iga ämmamoor teab, et pesemist tuleb toimetada kõige suurema hoolega, nõnda et kõõm täielikult läheb küljest ära. Kui seda mitte ära ei pesta, kasvab ta naha sisse (Ä) ja jääb eluajaks (Se 1), või on tagajärjeks, et mustaks jäänud kohad lapsel hakkavad hauduma (Mus; Koeru, Hurt II, 67, 327, nr. 1951). Ka varvaste vahed tuleb hästi pesta, muidu „audub ää“ (Mu 2). Et veel kindlam olla, tõmbab vanainimene kõik lapse varbavahed hõberahaga (Otepää, H. III, 26, 182, nr. 4). Ka pea tuleb sama hoolega puhastada, muidu võtab pärast paksu kõõma (Mus), jääb eluajaks kõõmaseks (Ä, Se 1, 2), „aja sän'tsehe raiga latsõ pää“ (Se 2). Edasi puhastatakse lapse suu, keel, lõuad ja igemed „koriku“ otsaga (Mus), märja pehme linalapiga (Ä), närtsukesega (Se 4). Kui suud ei puhasta, ilmub suusse *vamm*, valge kõõm (Mus).

Üldiseks kombeks on olnud panna esimese pesuvee sisse hõbedat (Wied.). „Hõbe on puhas asi, siis on laps ka puhas“ (Ä), ei saa nahahaigusi (Ku). Pannakse kas hõberaha, prees või sõrmus (Mus, Mu 1, 2 Ku). Vahest pidi nimelt lapse isa raha pesuvette panema (Mu 2). Pärast pesemist võttis ämmamoor selle omale (Mu 1).

Tähtsat osa rahva profülaktikas mängib sool. Nii on olnud kombeks ka esimese pesuvee sisse soolaterake panna (Mu 2). Mõned olla pannud esimese pesuvee sisse kolm tulist sütt, hõberaha ja kolm näputäit soola (Ku). Kreutzwaldi järele riputati soola pesunõu alla ja loodeti sellega lapse eluteed tasandada, nimelt kõike kurjust sellelt eemaldada (Boecl.-Kr). Kui mitte hõberaha ja soola lapse vanni ei panta, on kohe „*mualjad*“ lapse küljes (maalised) (Mu 2). Wiedemann jutustab, et äjasündinut pestes visati soola ahju peale, et laps nahahaigust ei saaks (Wied.).

Pesuvee ühendusest on hõbeda panemine siirdunud ka ristimise ühendusse. Ka ristimise vee sisse tuleb raha panna ja nimelt „vaderite“ poolt (Hurt III, 24, 533, nr. 21).

Peale esimest pesemist teeb ämmamoor lapsele kolm ristimärki ja loeb issameie. Laps kuivatatakse vana linase riidega. Uut ei tohi selleks tarvitada, või saab lapsest riiete kulutaja. Mõnel olla olnud kombeks pärast esimest pesemist tõmmata poisilaps ema särgist ja tütarlaps meeste püksi säärest läbi, siis leidavat nad täie sealistena omale kergemini kohase abikaasa.

Lapse pesuvesi ei tohi ühelegi loomale kättesaadav olla (Wied.). Ka inimeste jalgade alla seda ei tohi kallata, teatavad Boecler ja Kreutzwald, sest sarnasel korral hakkavad seda last, kui ta suureks kasvab, kõik põlgama

(Boecl.-Kr.). Keegi kallas vee hoovi värava samba auku (sam.), kuid võis kallata ka mujale puhta koha peale, kus inimesed ega loomad ei käi (Ä, Ku). Wirumaal pritsiti mõned tilgad pesuvett toalakke, „et laps elus kõrgemale kohale jõuaks ja teiste üle valitseda saaks“. (Boecl.-Kr.) Saartel visati tütre pesuvesi laiali ja poja kõrgele, „et poiss hästi suur ja tugev saaks ja tüdruk õige palju kosilasi leiaks“ (Holzm.). Vahest toonitatakse, et vesi tuleb kallata kohale, kust „tuul üle ei käi“ (Wied.).

Iseäranis sarnasel korral, kui laps ilmale tulles on viibinud, on selle pea vahest deformeerunud. Lapse pea peaks olema ümmargune, mitte piklik (Mu 1, Mus., Ä). Ongi kombeks, et ämmamoor kätte vahel muljub, tasub lapse pead andes sellele soovitud kuju (Mu 1, Se 1). Setumaal tasutakse lapse pead igas saunas (vaata allpool) kuni pealuud hakkavad kokku kasvama (Se 1, 2). Mujal nähtavasti muljutakse ainult esimese pesemise korral ja seotakse siis lapse pea ümber pael või rätt, et *lagipealne rist* kasvaks kokku (Mu 1). Side on lapse pea ümber ühe päeva (Mu 1), 3—4 päeva (Mu 2), 6—7 päeva (Ä). Kinnisidumata pea saavat piklik ja laps tulevat „juhmi mõistusega“, öeldi Mustjalas (Mus). Ka Kursis on lapse pea köitmise otstarbeks saada temale ümmargune pea (Ku), mida Eesti rahvas on pidanud ilusamaks kui piklikku pead.

Saaremaal nimetatakse lapse pea köidist nimega *tite side*. Need on kehasgimenti kujulised, sagedasti karraga kaunistatud riidelapid, mõlemis otstes paelad pea ümber köitmise jaoks. E. R. Muuseumi peakataloogis on mõningaid, muuseumis leiduvate eksemplaaride kohta tehtud ülestähendusi. Püha kihelkonnas öeldud, et lapse pea kohe pärast sündimist köidetud tite sidemega kõvasti ümber, et lapse pealuu saaks kõva ja temast tuleks tubli meremees (E. R. M. 16682). Karja kihelkonnas pidi tite side lapse „mõistust kokku hoidma“ (E. R. M. 16778). Lihtsamad kui Saaremaal on lapse pea köidised olnud mandril. Nii näituseks Kolga-Jaanis. Nimetatud kihelkonnast teatatakse, et lapsele kohe peale sündimist seoti köidis pea ümber mütsi üle, „et pea vorm ilus tuleks ja mitte laperguseks ei jääks“ (E. R. M. 14130).

Pärast pesemist hakatakse last riietama. Alumiseks pannakse särk (Mu 1, Mus, Se 2). Ühe teate järele ei pandavat särki enne ristimist (Se 1). Jalad tuleb sirutada sirgeks, mähkima hakates, muidu laps kasvab kõver. Sel samal otstarbel köidetakse *mähkmed* ehk *korikad* (viimane Mus.) kõvasti kinni.

Mustuse jaoks pannakse „argi vahele“ pisike *korikas*. Terve keha ümber mässitakse linane või poomvillane mäheriite, selle peale samasugune villane ja köidetakse paelaga ümber (Mus, Mu 1). Sarnasel korral kui särki sugugi selga ei panda, on mähkmeid kolm: alumine sitsine (vanasti linane), siis paklane ja peal villane. Kahte esimest nimetatakse *latsõ mähkme* (sing. *mähi*), pealmine on *tekk*. Alumine mähe tuleb käänata nõnda, et selle nurgad tulevad lapse käevarte alla (Se 1). Lapse pea kaetakse kas ainult mütsiga (Mus) või pannakse mütsi alla veel rätk, mis kukla tagant sõlmitakse kinni (Se 1).

Siis ongi laps valmis. Võib olla antakse temale natuke seda sama kumelitteed suhu, millega ema rohitsetakse (Mu 1). Ta viiakse ema juurde, kes paneb käe ta pealae peale ja loeb issameie (Mus). Wiedemanni järele loetakse issameie ja tehakse ristimärk „gegen Nachstellung des Teufels“. Laps kas jääb ema juurde (Ä) või viiakse ahju või „lez'o“ peale, et tal oleks soe ja veri hakaks paremini käima (Se 1). Hälli last enne ristimist ei tohi panna (Ä, Se 1, 2).

VI. Aeg enne lapse ristimist.

Väikest last ehk *litte* nagu teda enne ristimist hüütakse (Mus), tuleb pesta iga päev. Kõigepealt tüsedale lapsele see on ära hoidmata, muidu hauduvad kaenlaalused ja kõrvatagused ära (Mu 1). Igapäevast pesemist jätkatakse umbes kaks kuud (Mus).

Pea läheb ema ühes lapsega *sauna*. Nagu varem öeldi, toimub sünnitamine küll harilikult saunas, kuid nii pea kui see on möödas, tuuakse või tuleb nurganaine säält ära. Setumaal, kus sünnitamise kohaks üldse saun ei olegi, läheb ema kolmandal või neljandal päeval pärast sünnitamist lapsega sinna ja siis järjekorraliselt ülepäeviti (Se 1, 2, 3). Mustjalas viidi laps ja ema sauna paari kolme päeva pärast (Mus). Keegi ämmamoor Muhus ei olevat varem kahte nädalat ema sauna lasknud (Mus).

Kui laps emaga esimest korda saunas on, puhastatakse ta suu viha lehega (Se 1). Seekord ja pärast iga kord saunas käies tasutakse ta pääd (Se 1, 2). Talle tehakse väike *viha kene* ema viha küljest võetud kolmest oksakesest, millega teda kolmes saunas järgimööda vihutakse. Siis juba visatakse viht lambasulgu (Se 1). Lapse vihtlemise tähtsust väljendab vanasõna, mis juba Gösekenile on tunda: „Pehwlick kaswatab kannat, Lapset wicht“ (G. tõlge: die Sonne erziehet die Kuchlein, die Badstuben die Kinderlein; sõnaraamat, lk. 385).

Huvitavatest kommetest lapse saunas käimisega ühenduses räägivad Boecler ja Kreuzwald. Laps võetakse jalgadest kinni ja puistatakse üles-alla. Võru pool tõsteti Kreuzwaldi ajal laps jalgupidi sauna lakke ja öeldi: „Meel persest päha! Lats kõndma, sauna lagi saisma!“ Rumalatest inimestest olevat olnud kombeks öelda: „Sull ei ole mõistust persest mitte õigel kombel pähe puistatud!“ (Boecl.-Kr.). Sellega võrreldagu, mis eelpool öeldi lapse puistamisest kohe pärast sündimist asfyksii korral.

Esimestel päevadel, kus omal emal veel nisades piima küllalt ei arvatud olevat, kutsuti lapsele rinda andma keegi küla naisterahvas, kel omal oli väike laps (Mus, Ä). Kuid katsuti leida ka teistsuguseid võimalusi lapse toitmiseks sel ajal. Nii anti lapsele lusika äärega lehma piima (Se 2) või keedetud leevavett (M 2), ubina- (= õuna) leent (S 3) või kummeliteed (Mu 1, Mus). Ka tehti leivatopis (*leivatops* Ä; *leevanar'is* Se): hammustati rukileiba peenikeseks, pandi suhkurt või siirupit hulka, keerati väikse riidenartsu sisse, köideti niidiga ümber, et ei saanud laiali valguda. Sarnane topis pisteti lapsele suhu, siis kui ämmamoor esiti omas suus oli riide niivastanud (Ä, Se 1, 2,3; Sitz. 1879, lk. 149).

Et laktatsiooni lisada on rahval nii mõndagi abinõu. Esimestel päevadel pärast sünnitust antakse nurganaisele palavat õlut (Mus), viina, teed juua ja häd rooga süüa (Se 3). Ka saunas käimine, mida Setumaal alatakse juba kolmandal või neljandal päeval, mõjub kaasa (Se 1). Saunas olles vanaimä „nutsutab“ (= imeb) nurganaise nisasid (Se 2) või imeb keegi teine naine „esimese piima lahti“ (Ä). Kel on paksud rinnapead, sel tuleb aegsasti, juba enne sünnitamist, hakata neid venitama (Ä).

Tuleb aga piima nisadesse rohkem kui titt jaksab ära tarvitada, siis lüpsetakse järele jäänud piim maha (Se 2) või lastakse mõnel vanal naisterahval ära imeda (Mus).

Midagi kindlat määra sellele, kui tihti last imetatakse, ei ole. Kui laps häält teeb, pistetakse nisa suhu. Iga kord antakse mõlematest nisadest (Se 2). Kui on tubli laps, tahab rohkem ja sagedamini süüa kui nõrk (Se 1). Enne kui nisa lapse suhu pistetakse, tuleb ometi külm piim, esimesed tilgad, maha lüpsata (Mus, Ä).

Kõigepealt enne ristimist ähvardavad last kurjad võimud. Ristimata last ei tohi üksinda jätta. Tema juures põletatakse küünalt. Seda nimetatakse *ristitulukeseks*.¹⁾ Ilma selleta tuleb vanapagan ja vahetab lapse lepa-puust lapse vastu ümber. (Wied., Holzm.). Setumaal hoitakse lapse juures enne ristimist nuga (Se 1).

Mustjalas pandi lapsele särgi rinna ette kohe pärast esimest pesemist ja riietamist hõbesõlke. See ei lubavat midagi külgehakata (Mus). Rohkem räägitakse last ähvardavatest hädaõhtudest, m. h. silmamise hädaõhust hiljem.

Lapse vahetamise ja vahetatud lapse kohta on rahval palju rääkimist. Ülalpool öeldi juba, see olevat kurivaim, kes lapse vahetab ja oma lollikese, kõssi asemele toob. Kurjavaimu lapsel on vaade teistmoodi kui õigel lapsel, mõistus vähene, söögiisu ebaloomulik, pää suur, muidu ta sellevastu on kõhn. Ta teeb ennast ühte puhku mustaks, karjub vahetpidamata mingisuguse hoopis ebahariliku häälega. (Ä; E. Ü. S. Alb. II, lk. 72; Holzm.; Hurti kogud Soomes).

Kuri vaim sunnitakse vahetust ümbertegemena, kui käiakse tema lapsega valjusti ümber. Tuleb viia vanapagana laps kolme neljapäeva õhtul järgimööda risttee peale ja temale seal vitsu anda. Kolmandal õhtul tuleb kurat, toob õige lapse kaasa ja viib oma lapse ära. On ka teine võimalus. Ahi tehakse palavaks, võetakse vanakurja laps leivalabida peale ja ärgitatakse ahju visata. Seda kuri ometi ei lase teha vaid toob emale tema lapse tagasi (Ä; Holzm., Hurt).

On aeg vaadata seda tähelepanu, mis nurganaisele ja lapsele saab osaks tema ümbruskonnast. Kuigi seda tähelepanu osutatakse nurganaisele juba lapsevoodi ajal, olen pidanud otstarbekohasemaks käsitleda seda alles selles päätükis.

Mustjalas on olnud kombeks, et naabri naised juba enne sünnitust on tulnud haige juurde, teda vaatama. Iga üks „toob värsket õhku“, see on: puhub oma hinge haige peale (Mus). Üldine on komme käia nurganaist vaatamas pärast sünnitust. Seda käiku kutsutakse *katselkäimiseks*, *kaetšil*, (Ä, Se 1),

1) Wied. tõlgib selle sõna „Kreuzfeuer“.

katsikul (Ku), *katsiksel käimiseks* (Wied.). Edasi nimetatakse seda nimega *kaijatše'* (Se 2), *sündjatsse'* (Wied.). Käivad küla naised ja ema sugulased, juba samal või järgmisel päeval, mõned alles nädala pärast. Igaüks toob kaasa söögiaineid. Nende hulgas seisab tähtsal kohal puder, n. n. *titepuder* (Mus) ehk *katselpuder* (Ä, Ku). Seda nimetatakse ka *munapudruks* (Ä, Se 1, 2). Wiedemann jutustab, et küla naised, kes katsel käisid, tõid kaasa pudru, mille peal oli neli keedetud muna, ja viies ümberringi pandud (Wied.)¹. Kui mitte muna, siis pidi keskel vähemalt võid olema (Ä). Mustjalas oli pudruvaagna keskel klaasi täis võid (Mus).

Katselpudru pandi, enne kui muile anti, lapse moka peale raasukene (Ä). Mustjalas viskas katsel käia esiti ühe lusika täie pudru voodi alla (Mus). Siis jäeti puder nurganaise ja vanaema tarvitada (Se 2), niisamuti nagu muudki söögiained, mida kaasa oli toodud: kesväpliinid, pirukad, *vadza'* (Se 1, 2), liha, kala, või (Ä, Se 1). Lisaks andsid katselkäijad raha, mis nad panid lapse rinna (Mu 1) või ema voodi peale (Rosenpl. XI, lk. 50). See oli n. n. *hambaraha*. (Se 2, Wied., Rosenpl.). Hambaraha pidid andma ka kõik meesterahvad, kes juhtumisi tulid tallu enne lapse ristimist. Kes ei teadnud raha anda, selt võeti müts peast ja ei antud tagasi, eune kui ta maksis mõne kopiku (Rosenpl. XI, lk. 50). Mainitagu siin, et hiljem andsid lapsele hambaraha veel ristselised (Wied.; Rosenpl. XI, lk. 51), või ainult vaderid (Mu 1).

Lapse sündimist on pidutsetud ka oma perekonna keskes, kuigi meil sellest on vähe teateid. Wiedemanni sõnaraamatus esineb (s. v. varvas) sõna *tite-varbad* tähendades 'Freudentrunk bei der Geburt eines Kindes, Kindelbier'. Pealegi (s. v. titt): *tite jalga võtma* 'aufs Wohl des neugeborenen Kindes trinken'; (s. v. tütt) *tüte-jala* Tartu murrakus 'Bewirthung in der Wochenstube'. Rosenplänter jutustab, et kui laps sündis, andis lapse isa „selle pere rahvale iggäühele su täis vina ja ka või leiba.“ (Rosenpl. XI, lk. 50). Mustjalas jutustati minule, et pärast jootusid järgmise päeva õhtul sündis *saunaviina joomine*. Titeema viidi sauna. Temaga läks ka ämmamoor, kandes süles lapakast tehtud „last“. Saunas istusid titeema ja ämmamoor kõrvu ja viimane vihtles ebalast. Sel ajal mehed jõid viina, mõned ennast päris purju. Saunast tупpa tagasi jõudes andsid osavõtjad titeemale sukki, kindaid, raha jne. Viimane oli jälle lapse *hambarahaks*. Praegusel ajal juuakse lapse *saunaviinad* toas, mitte saunas, ja kui pole viina, siis tehakse õlut palavaks ja pannakse suhkurt hulka (Mus).

Ka Lucele on meie viimaks jutustatud komme Saaremaalt tunda, kuid selle mõte on tema kirjelduse järele jäänud ebaselgeks. Eelmise kirjelduse valguses võib selle tähendusest ometi aru saada. Luce järele süüakse ja juuakse ristimise teekonnalt tagasi jõudes tublisti: Järgmisel päeval läheb kogu seltskond üheskoos *sauna* ja peseb end nalja ja naeru saatel. Selle juures annab ema või see, kes ämmamoori ametit pidas, *ristiisale* (sic!) *vitsu*.

Tähelepandav on see osa, mida varbadega vihtlemine nell puhkudel mängis. Nimetus *varrud* kuuluski alguses kahtlemata sellele toimetusele, kuigi see pärast sai nimeks kiriklise ristimise puhul toimepandud pidule.

1) Luce järele Saaremaal on olnud kombeks anda lapse emale jootudel paksu pudru, „mit darauf liegenden harten Eiern“.

VII. Joodupäev.

Ennevanasti ristiti laps juba mõne päeva pärast, nüüd lükatakse ristimist sagedasti nädalate taha (Mu 1, Mus). Reedet vanasti ei peetud õnnelikuks ristimise päevaks. Boecleri ajal lasti ainult hädakorral last reedel ristida (Boecl.-Kr.).

Kavatsetakse last ristimisele viia, pestakse ta juba eelmisel õhtul saunas puhtaks. Pesuvee sees on hõberaha. Järgmisel hommikul jälle pestakse veega üle. Vee sees on seekord pojal raha, tüdrukul hõbekett (Se 1).

Lapse mähkmete sisse pannakse erisuguseid kaitseaineid. Et tal kunagi leivast puudu ei tuleks, pannakse mähkmetesse leivakooruke (Holzm.). Kaitseks pandi soola mähkmete vahele (Mus). Setumaal köideti mähkme nurga sisse leiba, soola ja raha (Se 1). Võru pool pandi vanasti elavat hõbedat suletüviku sees, põhja-Eestis „kaetise rohtu“ (*Thymus serpyllum*) ja „nõia rohtu“ (*Lycopodium clavatum*). Nii hästi Võrus kui põhja-Eestis tarvitati ka Stinkasant (Boecl.-Kr.).

Ristile ja tagasi tuleb sõita suure hooga, et laps saab väle (Mus.). Kõigil peavad kindad käes olema (Holzm.). Üldine komme, mida juba vana Boecler mainib, on teha lapsel ristimise ajaks käed lahti, et tast saaks agar, nobe ja tubli töötægija (Boecl.-Kr., lk. 18—19; Holzm.). Väga vaadatakse seda, kuidas laps ristimisel ennast üleval peab. Magab ta, tähendab see ruttu ära suremist (Boecl.) või flegmaatilist iseloomu (Kreutzw.). Kui ta teeb ennast märjaks: samuti suremist (Kreutzw.). Karjub ta ristimise ajal, on see häa oomen (Holzm.) jne.

Nagu esimesel pesemise veel on ka ristimise veel tähtsus lapse edaspidise elu peale. Ka viimane kallatakse niisugusesse kohta, kus kelgi pole käimist, näit. kivi huniku või aia sisse (Mu 1, 2, Mus). Holzmayer jutustab, et tütre ristimise vesi, kui võimalik, valati igale neljale poole öeldes: „Tulge siit kossilased, tulge sealt kossilased!“

Tullakse kirikult ristimise teekonnalt tagasi, järgnevad koju jõudes joodud (Mu 1, Mus), *varrud, varrused, varud* (Wied.) ehk *ristkedse* (Se 1,2). Neist võtavad osa vaderid, ämmamoor ja sugulased. Vaderiteks valitigi parema meelega otse sugulasi.

Kuidas ristimisele välja sõidetakse ja kuidas joodud peetakse Setumaal, sellest andis Od'e Kannistõ laia kirjelduse, nagu järgneb:

Ristiisa ja ristiema tulevad kohale. Mõlemad lähevad laua taha, ristimäl laps süles. Laud on kaetud harilikule kohale, päraseina vastu, „suure nurga“ poolele. Ristivanemate seal istudes pakub lapse isa neile üle laua viina. Nad võtavad vastu, jooavad ära, tõusevad suure nurga kaudu lauast ära, jäävad kõrvu jumalakuju ette seisma ja kummardavad sellele. Siis minnakse lapsega minema.

Jõutakse tagasi, kummardab ristiimä, laps süles jumalale, paneb siis lapse „aho ette asjatõlõma“. Sealt ta kohe ometi võetakse ära ja on ta tütarlaps, viiakse „peränulka pillotama“ (padi pannakse pärnurka pingi peale ja seatakse laps selle najale); on ta poeglaps, pannakse „suurdõ nulkka istma, verrev luits kätte“ (päranulk ja suurnulk tähendab sama). Siis viiakse laps emale kätte, ta teeb selle ruttu mähkmetest lahti, et hakaks ruttu käima.

Laud on kaetud (*ristkäs'te laud*), seal kala, jaheliha (= sülti), võid ja leiba. Sugulased võõrad astuvad laua taha. Aukohal istuvad vaderid, esimesel kohal isavader, temast „alapuul“ imävader. Lapse ema ei ole lauas. Isa

serveerib, ise seistes, viina ristiisale ja -emale, siis muule „lavvalõ“. Iga üks tühjendab topsi, paneb siis raha sisse ja annab topsi tagasi. Lapse isa võtab raha ära. Tops täidetakse jälle ja tuleb jälle rahaga tagasi.

Tuuakse ka pudru lauale (*paabapudir*). Vanaimä hakab seda „müüma“. Ühelegi ei anna, enne kui selle eest raha on makstud. Esiti annavad raha ristiisa ja ristiema. Raha pannakse pudruliua keskel oleva puulusika sisse. Seda nimetatakse *hambaraha panõmine*.

Tuleb ka viimaks lapse ema sisse, käes igasuguseid riideid. Ristiisa parema õla peale ta üle laua viskab *kapuda'*, ristiema õla peale liniku, vana-ema õla peale ka liniku, mehe sõzarele niisamuti: viimasele see on tasuks tema kingitud *riizarõiva* eest (pikk linik, kuhu sisse ristiimä võttis lapse papi käest pärast ristimist. R. jääb lapse emale omaks).

On aga ema noorik, alles esimese lapse ema, siis annab ta kingitusi ka mehe isale, emale, vendadele ja sõzartele: isale ja emale särgi, vendadele *kapuda'* ja sõzartele liniku.

VIII. Laps pärast ristimist.

On laps saanud nime, ei ta enam ole titt vaid laps.

Õeldi juba varem, et paiguti last enne ristimist hälli ei panda. Paiguti jälle selles suhtes ei panda midagi piiri (Mus). Kohati jälle ema peab lapse oma juures niikaua kui ta ise voodis viibib aga kui ta tõuseb üles, paneb ta lapse hälli.

Hällid võime jagada kahte tüübirühma, nagu seda juba Kreutzwald on teinud (Sitz. 1879, lk. 148): *j a l a s h ä l l i d* (Rumpelwiegen) ja *v i b u h ä l l i d* (Schaukel- oder Wippwiegen). Eelmise moodustab neljanurgeline kast, millele on pandud kuuveerandi taolised jalased alla. Sarnast hälli kõigutatakse põrandal. Teises tüübis on korb, mis ripub teisest otsast lakke kinnitatud elastilise ridva otsas. Seda viimast tüüpi hällisid on suviti tihti näha improviseeritud kujul põldudel ja heinamaadel puu otsas või mujal. Ema põlled tuleb hälli aset täita (Kreutzw.).

Hällikorvi kinnitamiseks ridva otsa kinnitatakse korvi iga nurga külge nõör. Kõik neli nõõri seotakse samas kohas ridva otsa ümber. Setumaal köidetakse korb ridva külge vahest riidega, mis pannakse korvi alt ümber ja seotakse nurkadest ridva otsa külge. Praktilisem ja ka harilikum on siiski nõõridega kinnitamine, kuid siis pannakse nõõride najale korvi kateks *hällirõivas*. See on selleks, et päike ja inimeste silm ei saaks last näha. Ka kaitseb see suvel kärbeste vastu. Hälliritv (*hällüors, nõdilmõs, nõdirmä* (Se), *nõdirmes* (Vastsel.), Wiedemanni järele lõunapoolses osas Viljandi piirkonda *nõdi*, Tartu murakus *nõdrmu*) tehakse kuusest; kuus üleliia ei kuiva ja laseb nõrkuda. Mõne teate järele tehakse poisslapse hälliritv kuusest, tütarlapse kasest või lepast (Vastsel., S.-Jaani: Hurt I, 6, 602, nr. 59; III, 25, 679, nr. 9—10).

Lapse hälli põhjale pannakse õlgi (Mu 1, Se 1) koti sees (Mus) või heinu (Se 2). Kui ta teeb end märjaks, vahetatakse kuivad asemele (Se 1). Pea alla pannakse riidest kokkukeeratud padjakene (Se 1). Laps magab hällis kasuka sees (Mus). Muhulased kannavad kasukat peaaegu hällist hauani.

Tuleb emal tööle välja minna, siis võtab ta lapse sülle ja viib kaasa, muidugi suvisel ajal. Selleks on Muhus ja Saaremaal enamasti väiksed lihtsad nelja rattaga *l a p s e v a n k r i d* olemas. Väljal tehakse häll ema põllest, nagu

äsja jutustasime või pannakse kahe puuharu vahele ritv, seotakse kaasatoodud korb selle külge rippuma ja mõni suurem lapsukene pannakse hällitama (Mus). Muhus, kus kasvab puud vähe, on sarnase hälli ehitamine võimatu. Sellepärast pannakse korbile „tallad“ (jalased) alla. Mõlematele segmenditaolistele jalastele pistetakse pulgad püsti sisse, mõlema otsa poole ja nende pulkade vahele seatakse hällikorb.

Läheb lapse korvi peergude vahele lutikaid, siis viiakse korb sauna kerise peale ja aurutatakse lutikad surnuks (Se 1).

Esiälgu on lapse kõige tähtsamaks toiduaineks ema rinnapiim. Mõned toidavad last kuus esimest nädalat ainult sellega (Se 1, 3). Siis algab juurde-toitmine. Muidugi on neid, kes algavad juurdetoitmist juba varem, teised aga teevad seda alles hiljem, ühe kuu pärast, teises või kolmandas kuus. Igatahes alatakse juurdetoitmine üldse kaunis vara. Põhjuseks olla Kreutzwaldi järele kartus, et väike ilmakodanik hiljem enam ei õpiks tugevamat rooga sööma (Sitz. 1879, lk. 149). See seletus vaevalt on tabav. Pigemini näib valitsevat käsitlus, et laps ema rinnapiimast ei saa toitu küllaldaselt, et piim üksinda ei anna temale „jõudu“ küllalt. Sagedasti arvatakse, et emal on piima liiga vähe ja sarnasel korral hakatakse juurdetoimisega varem peale kui muudu oleks alatud.

Juurdetoiduks on sagedasti puder. Ühe jutustaja järele saab laps juba kolmandast päevast peale odrajahupudru. Seda antakse ühe korraga rinnapiimaga, ja nimelt ema või ämmamoori suu kaudu (Se 1). Mõned hakavad kuue nädala pärast keetma lapsele saiajahust või peenikestest tangudest kibenekese piimapudru (Se 3). Mustjalas antakse lapsele paari nädala pärast leivatopis, sarnane, millest eelpool juba rääkisime ja mille abil last esimestel päevadel, kui emal veel piima pole, toidetakse. Pea hakatakse ka leivapuru andma: paari kuu (Mu 1), 2—3 kuu eas (Se 3). Puru söödetakse lapsele suust (Mus). Olgu siin öeldud, et leivapuru andmist jätkatakse seni kui laps saab omad hambad (Mu 1, Mus, Se 3).

Leivatopist kasutab ema hea meelega siis kui ta ise läheb välja ja tahab lapse koju jätta (Mus). Läheb ta pikemaks ajaks tööle, toidetakse last ta äraolekul lehma piimaga. Selleks oli lapse sarv tarvitusel. Muhus tehti see härja sarvest, mille teine ots oli kinnipandud ja teises otsas oli lambanahast õmmeldud nisa (Mu 1). Pärast astus sarve asemele klaasikene (Ä). Sarve nisa tehti vahest ka lehma- (Ä, Se 1 2) või lambanisast (Se 2).

Rinda on antud lapsele kaua, Kreutzwaldi järele $1\frac{1}{2}$ —2 aastat, isegi kauem (Sitz. 1879, lk. 149). Sellega lähevad kokku minu ülestähendused. Jatkub emal piima, siis jätkatakse imetamist kaks aastat (Mu 1, Se 1, 2) või koguni kolm (Mus). Keegi hoiatas ometi, et peale kahe aasta ei tohiks enam imetada, sest siis laps saab *kur'a' ilmä* (Se 1). Arvatakse, et ema piim üldse on lapsele väga kasulik (Sitz. 1879, lk. 149). Pealegi usuvad mõned, et ema, nii kaua kui ta imetab, ei tule uuesti raskejalgseks (Mus Se 1; Sitz.). Ometi on tähele pandud, et see preservatiiv sugugi kindel ei ole (Se 1).

Lapse võõrutamine ema rinnast sünnib Setumaal kuud silmaspidades. Lõpetatakse rinnaandmine täiel kuul, saab lapsest „täüs inemine“ (Se 1). Teise teate järele võõrandatakse tütarlaps noorel kuul, poisilaps täiel kuul. Poja kohta on maksev: „täüs kuu, täüs miil“. Võõrandatakse poiss, nagu tütarlapsed, noorel kuul, „sis nakas timä (pärast) tüttreka piti käümä“ (Se 2).

Võis ka juhtuda, et ema haiguse tagajärjel ei võinud lapsele rinda anda tarvilikult kaua. Võib olla ta sai piimapalaviku.¹⁾

Harilikult seitsmendal kuul või järgmiste kahe kuu ajal hakab laps hambaid saama. Hambamurdmise ajal on laps tihti haige (Se 1). Ta saab kõhuvalusid ja sagedail juhtumistel läheb kõht lahti (Mus, Se 1). Et tema valu kergendada, viiakse teda sauna, viheldakse, õõrutakse ja antakse sisse 3—4 tilka viina (Se 2). Lapse soov, mida ta avaldaks, kui ta võiks, oleks: „Ku muud olõ õi' sis lõhmusluukõs'tega kütke sanna, siski" mul om kergemb" (Se 1).

Tuntud on ka lapse esimese lahtitulnud hamba viskamine ahju peale. Sääli juures loetakse väike salmik, kus palutakse, et kikk annaks raudhamba lapsele tasuks selle eest, et temale antakse luuhammas (Mu 1, Mus). Setumaal nimetati seda, kellele hammas visatakse, imeliku nimega *Virskundra* (Se 3). Nimetuse tunneb ka Wiedemann: *viruskundra* (*kundra*) 'ein angebliches Gespenst auf dem Riegenofen, womit man Kinder schreckt' (vrd. *ahjo-virus* 'Schlafstelle auf dem Ofen', ahjo-päälina).

Lapse küüned tuleb lühikeseks teha, et ta nendega endale haiget ei teeks (Se 3). Küüned ema hammustab, närib ära (Mus, Se 3). Lapse juukseid ei tohiks lõigata, enne kui ta hakab rääkima, muidu „ta mõistus jääb piskeseks“ (Mus). Neid juukseid, mis lapsel on peas sündides, nimetatakse nimega *leemehius* (Se 1) või *imähius* (Se 2).

Et laps õpiks kõndima, selleks praegusel ajal enam mingit abinõusid rahval ei olevat tarvitusel. Kui laps tunneb, et jalad juba hakkavad kandma, hakab ta edasi püüdma seina või pinki mööda, neile toetades. Sellest öeldakse: „laps käib nõgude najal“ (Mus). Vanad teavad ometi jutustada *lapsepuurist* (E. R. Muus. 17226, Kose: a u g u j ä r g), missugust ennem tarvitati, et last käima õpetada. Pärastpool, kui ta juba käia oskas, pandi ta sageli puuri sisse mängima. Mustjalas oli puur nelja jalaga, kaaneks ümmargune või 8-kandiline laud, mille keskel ümmargune auk lapse jaoks. Kaanelaua kõrgus oli kuni lapse rinnani. Laua äärte vastu olid põõnakased, mille serv tõsis laua kaanest natuke kõrgemale ja mis takistasid lapse mänguriistu maha libisemast (Mus). Ka Setumaal räägiti selle taolisest õpeabinõust, kuigi minule ei läinud korda täpselt seletust sellest saada. Kreutzwald kui arst ei ole sarnase lapseooliga sugugi rahul, vaid nimetab seda piinapingiks ja leiab selle lapsele ebaumavaks ja isegi tervisele hädaohllikuks. Seal olla sagedasti põhjus kõveratele jalgadele ja selgroo abnormiteetidele (Sitz. 1879, lk. 150).

Mõned lapsed õpivad suure vaevaga rääkima (*lat'sõl rassõ om keele võtmine* Se 1). Vahest kiu peab kinni lapse keelt. Siis tuleb toimetada operatsioon. Selles asjas pöörati velskeri poole (Mus).

Eelpool juba räägiti sellest, et last hädaoht ähvardab kurjade võimude poolt enne ristimist. Kaitsta tuleb last veel pärastpoolegi nende vastu. Väikse lapse mähkmeid ei tohi pärast päikese looja minekut väljas kuivatada, sest siis jääb lapse kõht haigeks (Pilistvere, Hurt III, 7, 451, nr. 15; Holzm.).

Üldine on usk, et lapsest üle ei tohi astuda, sest sellega „võtt lastõ kazvu ar“ (Mus, Se 1). Sama tagajärg on, kui kolm korda käib lapse ümber

1) Siis öeldi: „tuul on üleläänud“ ja nidad külmetanud. Seda parandati suitsutades toa nurkade seest võetud puru suitsuga (Mus).

(Boecl.-Kr.), või käib laps leibavarda alt läbi, siis kui leibasid ahju pannakse. Ka laua alt läbi ei tohi laps minna, samal põhjusel (Mus).

Üldiselt on olnud tuntud õela silma kartus. „Timäl om silm saanu“, „täl om kadõhus saanu“, öeldakse Setumaal, kui laps silmamise tagajärjel jääb haigeks (Se 1). Iseäranis mustverelistel inimestel on õel silm. On jälle teisi inimesi, kelle silmal ei ole sarnast halba mõju. Kes kadedad meelega vaatab lapse peale, see silmab tema ära. Hea meele kadedus olevat pahem parandada kui halva meele kadedus. Vahest võivad ka isegi isa ja ema oma lapse silmata. Laps põrandal mängib, vanemad naeratavad selle üle, juhtub „halb tun'n“ (=tund) olema, laps saab silmatud (Se 1). Kreutzwald jutustab, kuidas mõned ennenvanasti kartsid last isegi arstile näidata, arvates, et arstil vast on õelad silmad (Boecl.-Kr.).

Ka võib viga tulla lapsele „sandi suu läbi“, kui keegi ähvardab ema või last halva sõnaga (Mus).

Lõpuks veel mõnda sõna juba suuremaks saanud lastest. Huvitava kirjelduse 17-aastasajast annab Hiärn. Tema järele olevat olnud kombeks väikseid mudilasi tarvitada veel väiksemate hällitamiseks. Saavutavad lapsed 6 või 7 aasta ea, siis pannakse nad karjasteks. „Wenn sie aber ihre 12 oder 13 Jahre erreicht, müssen sich die Knaben zum eggen und pflügen, die Mädchchen aber zum Spinnen und einernnden des Getreides, auch nach zu gerade zu härterer Arbeit gewöhnen, bis die Zeit kompt, dass sie sich verehliggen, welches (absonderlich unter den Ehsten) selten geschieht, es sey denn der Knecht bey-nahe dreissig und das Mädchchen achtzehn Jahre oder darüber alt.“

Hiärn on pannud tähele seda, et laste riietamisest võrdlemisi vähe hoolet kantakse. Kodus on lapsed harilikult särgiväel, ja jooksevad poolalasti ja palja jalu kõige suurema küllega lume sees. Omalt poolt võin Hiärni teatele mõned lisandused anda. Harilikult on lapsed pidanud leppima vanemate inimeste sagedasti juba ärakantud riietega. Põrsis lasteülikondi on muuseumi kogudes ranniku ja saarte rootslastelt. Muhus pidin mitmel korral naeratama veidrate vaadete üle: lapsukene ülikonnas, kuhu ta peaaegu uppis. Seeliku alläär riivas tihti peaaegu maad. Setumaal panin talve ajal tähele, kuidas väikestel lastel mõnikord puudusid isegi jalanõud. Kuna suitsutare kütmise ajal ust pidi lahti hoidma, tungis kole külm põrandat mööda sisse. Et last selle eest varjata, tõsteti ta kolde nurka, kuhu ahjust hoovav suits oma soojust viskas. Vahest olla laps kõidetud kolde nurka nõõriga kinni, et maha kukkuda ei võiks.

IX. Laste haigused.

Juba alguses räägiti sellest, kuidas lapsele võib igasuguseid vigasid juhtuda, kui ema teda kandes küllalt ettevaatlik ei ole. Tapab raskejalgne naine või tema mees (!) ussi, saab laps *ussivea*, ta nilpab keelt, keerutab pead ja silmi ning keerleb asemel. Setumaal vastab ussiveale *hainalodzõ* (s. o. „heinaaluse“, ussi) *tõbi*: lapse silmad on „kõvõrahe“, ta kisub pead tahapoole ja nutab alatasta. Haiguse põhjus: ema raskejalgsena olles ehmatanud ussi (Se 4).

„Koirad vihad akkavad lapse ümber,“ kui ema teda kandes mängib koe-raga. Ka räägitakse *koeraveast*. Edasi saab laps *konnavea*, kui ema teda talutades kogemata vigastab konna. Konnaviga ilmeneb kõõmana lapse naha peal (Mus), Holzmayeri järele selles, et laps „jalad keha ligi tõmbab.“ Peale ülalnimetatud vigade mainib Holzmayer Muhust veel *käärivea* (Scheerenfehler), mis

ilmeneb selles, et laps paneb oma jalad risti, ja *kooljavea*, mida põdedes laps on valge ja läheb kõhnaks. Saab laps *koivea*, läheb ta kõht lahti, väljaheide on roheline või tükline. Eelpool mainisime juba *hobuseveast*.

Mõnda öeldagu veel nende vigade kohta. Koivea, haige kõhu, saab laps, kui tema mähkmed kuni peale päikese loojamineku väljas rippuvad, nii et õhtune ehavalgus nende peale paistab (Holzm.). Sama tagajärg on, kui koivalge kuidagi viisi saaks paista lapse peale. Sarnasel korral öeldakse, et „koivalge akab ümber lapse“ (Mus).

Igal ühel lapsel olevat, kel varem kel hiljem n. n. *ihupuhastis*, mis ajab villid naha peale välja. Sarnase nahahaiguse ilmumine olevat aga tarvilik, sest sellega „tõuseb vaev seest välja“ (Mu 1, Mus).

Setumaal on ihupuhastis tuntud *iho häitsemise* (= õitsemise; vrd. „rügä häitses“) nime all. See ilmuda juba 3–4 päeva vanale lapsele, tüsedale, rammusale lapsele rohkem, kõhnale vähem. Mingisugust arstimist sellele ei ole vaja (Se 1).

Edasi on igal lapsel *suutõbi*, mis ilmub umb. nädala pärast peale sündimist. Haigust tuleb lugeda nahahaiguste kilda. Mõnedel lastel esineb vaev nii ägedal kujul, et nad ei või isegi süüa ja hinge matab kinni. Ka surmajuhumisi olla selle tõbe puhul. Harilikult kestab haigus nädala võrra. Rohuks tarvitatakse värsket koort, mida lapsukesele suhu antakse.

Kui naine raskejalgsena olles siga jalaga lööb, siis pidavat lapsele *harjased* ihu peale kasvama (Palamuse, Tarvastu: Hurt III, 8, 249, nr. 39; IV, 8 a, 136, nr. 165). Jungi seletuse järele need olla „Finnen oder Eiterpustelchen, die wie kleine Nadelspitzen aus dem Körper hervorstehen, und mit der Hand sich rauh anfühlen, namentlich auf dem Gesichte und Rücken“ (Sitzungsberichte 1886, lk. 111.). Harjased tuleb tingimata ära võtta, muidu pidada ihu sisse minema ja sealt pärast näo peale lööma või vanemalt „rinnad kinni panema“. (Simuna, Saarde: Hurt, II, 53, 514, nr. 560; III, 13, 458, nr. 29). „Jääse' har'azo' rindu, jääs ka tõbi rindu“ (Se 2). Harjaste võtmine sünnib sauna leiljs viheldes. Pealegi levitatakse üle ihu nisutaigna või õlle pärmil kord, mis tõmbab harjased naha seest välja (Simuna, Tori, Samara: Hurt II, 53, 514, nr. 560; III, 5, 619, nr. 5; III, 16, 539, nr. 12). Peale nisutaigna tarvitatakse Setumaal harjaste võtmiseks ema rinnapiima, millega soojas saunas võitakse lapse keha. Sealjuures tarvitatakse peaharja seest võetud ema juukseid võidmise toimetamiseks (Se 1). Harjased, mis siis ühel või teisel kombel on saadud ihust välja, näevad välja kui mustad tükikesed, nagu harjaste tüükad (Simuna: Hurt II, 53, 514, nr. 560).

Huvitav on ka usk, et lapse *kurgulagi* võib imemise tagajärjel *maha kukkuda*, mispärast teda tuleb tõsta. On lapse kurgulagi „muas“ ja laps siis ei või imeda, tõmmatakse ülespoole põiglaga, jutustati Muhus (Mu 1). Mõned tõstavad lapsega saunas käies tema kurgulage igaks juhtumiseks ilma veatagi (Ku). Setumaal esimest korda lapsega saunas käies, vahest ka hiljem, „tazotas“ sõrmega kurgu lage. Lehekene on sõrme otsas, et oleks pehmem (Se 1, 2).

Kukub laps halvasti tagumise otsa peale, siis läheb ta kõht lahti. Öeldakse: *perzekont on maha kukkunud*. Jälle arstitakse last saunas, tõstes nime-tatud konti kohale ja „musutades“ (Mus). On lapse kõht muidu lahti, võetakse last jalgadest ja tõstetakse kolm korda vastu lage ning musutatakse (Mus).

Nutab laps palju, jääb ta naba haigeks. Naba „venib ära“, läheb suu-

reks. Siis lõigatakse kõvast leivakoorikust ümmargune tükk ja seotakse rätiga naba peale kinni (Mus).

Tõenäoliselt sama haigus on *sööja* lapse nabas. Viimane on sinine ja valutab (Ku). Samasse kategooriasse võib lugeda ka setude *kid'zi*. Kidzi teeb vea naba sisse, naba kasvab pikaks, kui nimelt välja poole sööb; kui aga sööb sissepoole, siis „nakas naba sälgä kiskma“ ja sünnitab valu, nabavarre ots läheb siniseks ja alla poole litsudes „tsörizõs“. Kidzi tuleb lapsele paljust „ikkmisest“, s. o. nutmisest. (Se 1, 4). Lapsele, kes palju nutab, tulebki kõita keha ümber naba kohale vöö, siis ei ole kидsi „löömist“ karta (Se 4).

Üks kидsi parandusviis sarnaneb eelesitatud Mustjalast ülestähendatule. Vanale krossile tehakse auk, ömmeldakse kinni nartsu külge ja seotakse lapse kõhu peale vööga kinni. Krossi asemel võib ka nõopi tarvitada. Paljud vanad inimesed purevad kидsi. Iseäranis tõhus on, kui pureb sarnane isik, kes on söönud hundi liha. Mitmed torkavad väikse nõelaga naba otsa, et tuleb välja tilgakene verd, teised jälle põletavad naba otsa sukavardaga, siis pidada kидsi kuivama (Se 1). On ka olnud kombeks anda lapsele sarnasel korral elavat hõbedat või vaskrahasst koobitsetud jahu sisse. See minna haigesse kohta („lät's sinnä töbö mano“). Üheks rohuks sama häda vastu on ka koera kusi (Se 2).

Kitsi on niihästi poeg- kui ka tütarlastel. Selle vastu on *vaivaja* ainult eelmistel. Ka vaivaja tulla paljust „ikkmisest“. (Suurele inimesele tulla vaivaja raskest tõstmisest.) Vaivaja ilmeneb selles, et üks testis on suurem kui teine (Se 2). Vahest „tõõnõ muna puudus“ (Se 4). *Vezimuna'* öeldakse jälle, kui mõlemad testes on suured, ülesatud. Neid vaivaja haigusi arstitakse elava hõbedaga, mis „kaos sinnä hädä mano är“. Kui aga häda tõepoolest ei olegi, siis tuleb elav hõbe loomulikku teed seest ära (Se 4)

Saibatõbi ehk vajatõbi tuleb poisilapsele rängast „ikkmisest“ või maha kukkumisest. Seda parandatakse vajutades pühakujuga või üheksa maa pealt korjatud kividega (Se 2, 4).

Kammidza' kutsutakse Setumaal haigust, mis „lasõ õi käümä lasta“. Istudes paneb laps jalad risti (Se 4). Vahest saab sama vaev nimetuse *pinitõbi* (Se 2).

Seedimisorganide haigustest lastel nimetas minu usuteldav Setumaal haigust nimega *nunt'erna'*. Selle põhjuseks olevat liig tugeva söögi andmine lapsele liiga vara. Laps lööb oksendama, keha rinna alt ajab ülesse (Se 4), selja peale kasvab kühm (Se 1).

Pärast seda kui lapsele hakatakse lehma piima andma, „lõövä timäle *sol'kna'*“ (Ascaris lumbricoides), teevad lapse kõhu suureks, aga muidu jääb laps kõhnaaks. Solknaid olla juba 2-aastastel lastel (Se 4).

Kramp ehk *krambitõbi* (-hädä) olla igal inimesel, kui mitte lapseas, siis täisealisena. Mainitagu siin ka selle parandamine: lapsele visatakse näo peale puhas, valge linik, millega papp kiriku ristimise pidul oli „prestoolat“ pühkinud. Olla olnud kombeks, et naised säilitasid sarnasel viisil õnnistatud linikuid kuni surmapäevani, kus linik siis pandi surnule pähe (Se 4).

Mõned nahahaigused said juba eelpool nimetatud. Siin veel midagi eelmistele lisaks.

Pääraeh esineb juba 1/2 aasta vanaduses, aga võivad veel 2—3 aastased selle all kannatada. Päärae tundemärgiks on kärn pääs ja kõrvade jooksmine. Kõige halvemat seltsi on *lubiraeh*, mille laps võib ema poolt saada ja mida sugugi arstida ei suuda (Se 4).

Edasi mainitagu *herne'* ehk *hernetõbi* (variola), *tui'herne'* (morbilli?), *läädzü* (scarlatina) ja *ihonagla'*.

Silmahaigustest tähendas minu usuteldav järgmist: 2—3 päeva peale sündimist tuleb lapse silma rahka. See on mustust, mida pärast lapse sündimist ei ole saadud ära puhastada. Nõnda „silm ezi puhastus är“ (Se 4).

Oleme jõudnud lõpule. Nagu eelolevate arvamiste ja kommete päritolu kohtasid tähele pannes on näha, tuntakse paljud neist võrdlemisi kaugel üks-teisest olevatel maakohtadel, nagu saartel (Mu, Mus) ja Setumaal. Mõned on ülestähendatud Setu- (Se) ja Tartumaal (Ä). Võime pidada neid teateid, mis ühe-sugustena kahel või kolmel pool esinevad, väljendustena samast üldisest rahva-usust. Aga arusaadav, et ka nende hulgas, mis selles vähenõudlikus kirjutuses ainult üks kord esinevad, on ka üldiseid kombeid ja käsitusi. Teine osa selle vastu muidugi kannab rohkem subjektiivset iselaadi.

Ainult edaspidine materjali kogumine ja selle pärastine korraldamine võib objektiivse, üldise rahvausu isiklistest arvamistest välja sõeluda. Selle järele oleks ka kahtlemata võimalik nii mõnegi rahvakombe levimise enam-vähem kindel maateadusline määramine Eestis. Olgugi et Eesti on väike, siiski piirduvad mõned kombed ja arvamised teatud vähemate aladega. Kas rohkem nähtuste levimise piirid langevad kokku, moodustades kultuurpiirkondi, seda veel ei ole võimalik ütelda. Niisamuti läheb ainult vaevalise uurimise kaudu korda kindlaks teha, missugust osa väljamaade rahvausk ja -kombed siin küsimuses oleval alal etendavad. Igatahes ei ole vaja kahelda, et palju sellest, mis eel on esitatud, on rahvusvahelist algupära. Aga sama julgesti võib ka oletada selles pärandusi leidvat, mis juba vanasti on olnud Eesti rahva või tõu omanduseks. Ja edasi: peale nende sihtide seavad rahvakombed uurijale veel muid ülesandeid üles. Praegu jääb nii mõnegi kombe, arvamise või ütelse otstarve või sisu meile arusaamatuks. Ometi neis igas ühes võib ehk on võinud peituda mõte, mis neid õigustab. Muidugi need põhjendused, millele lihtrahvas ehitab, on õige tihti valeratsionaalsed, ebaõiged, kui meie neid valjusti arvustame. Kui mele näit. arsti seisukohast vaatame seda, mis eel on esitatud, leiame vist kaunis vähe kõlbulist, vähe õigeid tähelepanusid ja õigeid eksperimente, suurem osa paistab olevat jämedat ebausku või meeletusi.

Nii ei või rahvast arvustada. Rahva vaimusünnitusi ei või sama mõõdu-puuga mõõta, millega teadust. Arst, kes hakab rahvameditsiinat või öeldagu rahva günekoloogiat ja lapsehoidmist uurima ja arvustama, peab olema teataval määral ka rahvateadlane. Sakslased on paljude heade väljaannetega näidanud, kui viljarikkaid tulemusi arsti- ja rahvateadus käsi käes töötades võivad saavutada.

ARHIIV

BESTI
M. VUOSRAAMATUROSU
AR

AR2-06-00061